

PÁZMÁNY VITAIRATAI A MAGYAR  
IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

PÁZMÁNY'S POLEMICAL WRITINGS IN HUNGARIAN LITERARY  
HISTORIOGRAPHY

Ajkay Alinka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Pázmány Péter életművének igen jelentős részét teszik ki a polemikus művek. Hitvitázó tevékenysége kiemelkedően fontos a barokk korszak irodalmában, a vitairatok hitvitabokrokot alkotnak, szinte valamennyi esetben mind Pázmány, mind a vitapartner(ek) részéről több mű is létrejött egy-egy témában. A pázmányi életművet tárgyaló szakirodalom a 20. század utolsó harmadában kezdett ismételten megélnkülüni. Ennek a recepciótörténeti tanulmánynak a létrejöttét az is indokolja, hogy az utóbbi húsz évben megduplázódott a Pázmányról szóló szakszövegek száma, főként a kritikai kiadássorozat létrejöttének köszönhetően.

ABSTRACT

Polemical works constitute a substantial part of Péter Pázmány's oeuvre. His activity as a religious controversialist is of exceptional importance in the literature of the Baroque period: the polemical writings form clusters of religious controversy, with several works produced, in almost every case, both by Pázmány and by his opponent(s) on a given issue. Scholarly work on Pázmány's oeuvre began to gain renewed momentum in the last third of the 20th century. The need for this reception-historical study is further justified by the fact that, over the past twenty years, the number of scholarly works on Pázmány has doubled, chiefly as a result of the publication of the critical edition series.

**Kulcsszavak:** Pázmány Péter; polemikus művek; hitvita; vitairatok; barokk kor

**Keywords:** Péter Pázmány; polemical works; religious controversy; controversial writings; Baroque period

---

Mióta két évtizeddel ezelőtt, 2005-ben megjelent a Pázmány-bibliográfia<sup>1</sup> első kiadványa, a barokk irodalom legnagyobb hatású érsekeről szóló írárok

---

<sup>1</sup> Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004. Összeáll. Adonyi Judit – Maczák Ibolya. (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák, Katalógusok) Piliscsaba 2005.; *Hargittay Emil – Maczák Ibolya*: Pótlások a Pázmány Péter-bibliográfiához. Balázs Mihály köszöntése. (Acta Historiae Litterarum Hungaricum 30.) Szeged. 2011. 160–183. A bibliográfia újabb kiegészítése (2005–2025) elkészült, jelenleg meg-

száma mintegy megkétszereződött. Annyi Pázmányról szóló munka született az elmúlt húsz évben, mint nagyjából az előtte eltelt majdnem négyszáz évben. Jelen irodalomtörténeti szempontú tanulmány megírását ez a tény indokolja, mivel a pázmányi polemikus műveknek – az egyéb vizsgálati lehetőségek és diszciplínák historiográfiája mellett – a leglátványosabb növekedést talán a barokk irodalomtörténeti szakmunkákban láthatjuk. Pázmány munkásságát számos szempontból elemezték már, jelen esetben kizárólag a hitvitázó írásokat, a polemikus magatartást vizsgálom.

### I. A huszadik századi tudománytörténet

Pázmány műveinek recepciótörténeti vizsgálatában az első jelentős mérőkövet Fraknói Vilmos munkái, elemzései jelentették. Noha jóval korábban, tulajdonképpen Pázmány életében már számontartják a korabeli lexikonok, Jeremias Drexel 1636-ban Tulliusnak nevezi, innen terjed el, hogy bíboros Ciceróként emlegetik.<sup>2</sup>

Am tudománytörténetileg Fraknói kutatásai a mai napig meghatározóak, különösen a háromkötetes munkájában lefektetett alapvetések.<sup>3</sup> Fraknói időrendben tekinti át Pázmány életét és életművét, részletesen elemzi a vitairatok, hitvitabokrok történeti háttérét, a szövegekből is bőszegesen idéz. Megállapításai ma is érvényesek, a mai kutatók az elmúlt száz év kutatási eredményeivel, hozadékával egészíthetik ki. Például Pázmány főművére, a *Kalauzra* adott válaszok bizonyításával és összegzésével,<sup>4</sup> mivel Fraknói még azt írta, hogy tüzetes cáfolat nem született a *Kalauzra*.<sup>5</sup> Szintén kiegészíteni, finomítani lehet a Pécsváradi Péter ellen írott polémiákkal kapcsolatos megállapításait. Az 1630-as *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* című vitairatot, amely Sallai István neve alatt látott napvilágot, Fraknói még nem tartotta Pázmány munkájának. Legfőképpen azért nem, mivel valóban létezett ilyen névvel ekkoriban katolikus pap, aki több művet is írt. Noha megjegyzi, hogy olyan, mintha Pázmány írta volna, de legalábbis

---

jelenés előtt áll. Jelen tanulmány kapcsán még elmondható, hogy elkészült egy nagyobb lélegzetvételű munkám, amely Pázmány vitairatainak részletes és összefüggő elemzését tartalmazza, ennek az első fejezete ez az írás.

<sup>2</sup> *Hargittay Emil*: Egy kultusz kezdetéhez. Jeremias Drexel SJ Pázmányról 1636-ban. In: *Uó: Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. (Historia Litteraria 25.) Bp. 2009. 183.

<sup>3</sup> *Frankl [Fraknói] Vilmos*: Pázmány Péter és kora. I–III. Pest 1868. 1869. 1872.

<sup>4</sup> *Vö. Ajkay Alinka*: „Morgók nyelveskedése”. *Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok*. In: A dialógus formái a magyar régiségben. Szerk. Farnati Anna – Gábor Csilla. (Egyetemi Füzetek 45.) Kolozsvár 2021. 69–82.; *Hargittay Emil*: Nem felelnek a Kalauzra? A Pázmány halála utáni Kalauz-bírálatokról. In: A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században. Főszerk. Száraz Orsolya. Szerk. Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály. (Loci Memoriae Hungaricae 7.) Debrecen 2018. 276–282.

<sup>5</sup> *Frankl [Fraknói] V.*: Pázmány Péter és kora i. m. II. 413.

átdolgozta.<sup>6</sup> Viszont az ugyanebbe a hitvitabokorba tartozó 1631-es *Okok, nem okok* című iratot nem ismerte (ez még az összkiadásban sem szerepel). Nem véletlenül, ennek a rövid polemikus írásnak ma egyetlen fönnmarradt példányáról tudunk, ez Pannonhalmán található, Stripsky Hiador 1937-ben faksimile kiadásban publikálta.<sup>7</sup>

A Pázmány-recepció- és kiadástörténet következő nagy állomása a századfordulós életműkiadás, amely 1894 és 1905 között jelent meg hét kötetben.<sup>8</sup> Ebben a könyvsorozatban hallatlanul nagy munkát végeztek el a korszak hittudósai, viszont mára sajnos nem egy hiányossága fölróható. Mára könyvritkaság lett belőle, kizárólag a nagyobb könyvtárakban és intézményekben hozzáférhető, beszerzése nem egyszerű. És noha a megjelenésekor ez az egyetemi kiadás a korszak tudományos és filológiai elvárásainak teljességgel megfelelt, a mai kritikai kiadások elveinek azonban nem. A szövegek alaposabb vizsgálata során kiderül, hogy sajnálatos módon számos hibával jelentek meg, valamint – a kor szövegkiadási gyakorlatához igazodva –, általában hozzáigazították a sajtó alá rendezők a helyesírást a korszak, tehát a századforduló helyesírásához, ezáltal jelentősen romlott a szöveg. Tehát mint szövegkiadás nem megbízható, például nyelvészeti szempontú vizsgálódásra nem alkalmas. Továbbá a locusjelölések tekintetében sem őrzi az eredeti, pázmányi hivatkozásokat, merthogy az összkiadás oldalszámaihoz igazította például a *Kalauz* esetében Pázmány számtalan önhivatkozását. Ez az adott kiadást használó olvasó számára könnyebbség, az eredeti kiadásokat tanulmányozó számára viszont nehézség. Az egyes szövegek jegyzetelése is sok esetben következtelen, találhatunk benne alaposan magyarázott szövegrészeket, és olyan művet is, amelyhez alig fűztek magyarázó jegyzetet. Végezetül szintén az összkiadás hiányossága, hogy az álneves vagy a korban bizonytalan szerzőségűnek tartott művek nem szerepelnek benne. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a 20. században megjelent szövegkiadások, amelyeknek a mintája ez a könyvsorozat volt, gyakran romlottabb szöveget jelentettek meg ennél.<sup>9</sup> Ez a textológiai állapot eredményezte és indokolta a 2000-ben megindult kritikai kiadásorozat munkálatait, amely jelenleg tizenöt megjelent kötetnél tart, ez tizenegy különböző művet jelent.

<sup>6</sup> Frankl [*Fraknói*] V.: Pázmány Péter és kora i. m. II. 421.

<sup>7</sup> Teljes címén: Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve. *Okok, nem okok*. Kiad. Stripsky Hiador. Bp. 1937. Az eredeti mű: [*Pázmány Péter*]: *Okok, nem okok*, mellyekert írta a varadi farkas, hogy nem méltóztatik tovább az én irasom-ellen tusakodni. Irta Sallai István pap, püspöki plébános, Pozsony, 1631. (RMNy 1983, 1514.)

<sup>8</sup> PPÖM I–VII. *Pázmány Péter Összes munkái*. I–VII. Bp. 1894–1905.

<sup>9</sup> Lásd *Hargittay Emil*: Pázmány Péter írói módszere: a *Kalauz* és a vitairatok újraírása. Bp. 2019. 16–17.

A huszadik század első felének legfontosabb Pázmánnyal kapcsolatos szakirodalma kétségkívül Sík Sándor monográfiája.<sup>10</sup> Ebben a máig érvényes alapigazságokra rámutató, olvasmányos, sodró lendülettel megírt műben hosszú, nyolcvanöt oldalas fejezetben tárgyalja Pázmány hitvitáit. Jelentős részét teszi ez ki a monográfiának, ezzel is mutatva a polémiák fontosságát az életműben. Sík Sándor mindenekelőtt elhelyezi Pázmány működését a hitviták időszakában, felhívva a figyelmet az elődökre és a kortársakra. A hitvitázó iratoknak több, releváns csoportosítását is megkísérli, elsőként a polemikus művek tartalmi-formai jellege, valamint Pázmány írói szándéka szerint négy szakaszt különböztet meg:

1. *Védő támadás* – ezt az elnevezést az első időszak vitáira érti, amikor a legfőbb feladat a válaszadás volt. Azért védelmi jellegű, mivel el kellett hárítani a még felelet nélkül lévő támadásokat. Négy pázmányi vitatkozó munka tartozik ebbe a korszakba: a *Felelet* (1603), a *Tíz bizonyosság* (1605), a *Rövid tanúság* (1606) és a *Keresztyéni felelet* (1607). A négy vitairatot részletesen is elemzi, de néhány általános megjegyzést is tesz, mintha összbenyomását fogalmazná meg az ebben az időszakban született művekről. Nevezetesen, felhívja a figyelmet Pázmány néhány módszertani fogására, például arra, hogy milyen nagy bőségben gyűjti össze az anyagát, de az egyes vitákhoz csak a cél érdekében lényegeset építi be nagy önfegyelmel. Sík Sándor szerint ezeknek a műveknek a legfőbb hozadéka az lesz, hogy Pázmány – mivel némileg lekicsinyli a vitapartnereket – megérleli magában az igazi mesterekkel való vitatkozást, fölkészül a nagy mű megírására.

2. *Támadó korszak* – ebben a korszakban Sík szerint defenzív magatartásból offenzíváé lép elő Pázmány, magához ragadva a kezdeményezést. Ez az időszak szorosán nézve egyetlen év (1609) polemikus termését jelenti, a legfőbb ellenfélnek tartott szerzőkkel, művekkel kíván leszámolni mind hazai, mind európai viszonylatban. A legnagyobb magyarországi ellenfele Alvinczi Péter, aki a korszakban uralkodó vallásnak, a protestantizmusnak legnagyobb református tekintélye, és nem mellesleg Bocskay, majd Bethlen bizalmasa. Pázmány két vitairatot ír ellene: *Öt szép levél* (1609), *Megrostálás* (1609). Az *Öt szép levél* közismerten Pázmány unikális stílusbravúrrja, levelek és dialógusok művészi együttese. Sík Sándor rámutat, hogy milyen egyedi és eredeti ezekben a szereplők egyénített ábrázolása, valamint a humor eszköztárának alkalmazása. Még ugyanennek az 1609-es évnek a termése a református vallás szellemi atyja legfőbb művének megtámadása, a Kálvin *Institutio*ja ellen írott *Calvinus hiszekegy Istene*. Ez a mű szintén egyedülálló stílári megoldást alkalmaz, egy logikai játéknak köszönhetően formailag visszajára fordítja Kálvin *Credő*ját.

3. *Kalauz* – Sík Sándor szerint ez a legfőbb mű önálló állomás Pázmány hitvitáirói munkásságában, a döntő nagy szellemi ütközet, a részletkérdések utáni összefoglalás. Mindennek az óriási munkának a célja, hogy

<sup>10</sup> *Sík Sándor: Pázmány az ember és az író.* Bp. 1939.

visszakatolizálja a magyarságot, amelyhez finom pszichológiai érzékkel, kevésbé erőszakosan kezd hozzá. Sík rámutat, hogy Pázmány milyen jó érzékkel kezdi a közös alapokkal a mondanivalóját, az első könyvekben nem vitatkozik, hanem tanít, s csak amikor már megnyerte magának az olvasót, akkor tér rá a vallási különbségek okaira a harmadik könyvben. Mára irodalomtörténeti közhellyé vált Sík Sándor híres hasonlata, amelyben barokk székesegyházhoz hasonlítja a *Kalauz* monumentális kompozícióját. Valóban, ez az első és hosszú ideig az egyetlen rendszeres, nagy terjedelmű tudományos mű magyar nyelven.

4. A *Kalauz* utáni viták – Sík Sándor minden további vitairatot egy korszaknak tekint már, merthogy nagyjából a főmű utáni polémiák azokra az írásokra adott válaszok, amelyek megtámadták a *Kalauz*t. Ide tartoznak a csepregi hitvitabokor darabjai: *Csepregi mesterség* (1614), *Csepregi szegényvallás* (1616). Alvinczival is még egyszer, egy újabb pengeváltás erejéig vitába bocsátkozik: *A calvinista prédikátorok tüköre* (1614), *Az igazságnak győzedelme* (1614). Megfelel a wittenbergi tudós Balduinus tíz évig írt válaszára, amelyet a *Kalauz*ra adott: *Setét hajnalcsillag* (1627). Külön kiadja a *Kalauz*ban ugyan tárgyalt, ám a hatalmas információáradatban talán nem eléggé hangsúlyos legfontosabbnak tartott tételeket: *Az Sz. írásról és Anyaszentegyházról* (1626). Majd az ezt a könyvecskét megtámadó nagyváradi prédikátorral, Pécsváradi Péterrel vitázik: *Jó nemes Váradnak* (1630), *Okok, nem okok* (1631). Sík Sándor szerint ezeken már érződik, hogy Pázmány unja a vitázást, nem a régi kedvvel felel, olykor türelmetlen a hangja is, hiszen mindent megírt már a főműben.

A fejezet zárásaképpen hosszan elmélkedik azon is, hogy honnét volt Pázmánynak a vitázásban fensőbbisége. Mi okozta azt a hihetetlen fölényt és bizonyosságot, hogy neki van igaza. Itt már – Sík Sándor szerint – főként a teológus és író szólal meg. Sík Sándor megállapításai ma is érvényesek, érdemei vitathatatlanok, azonban az eltelt száz év és különösen az újabb filológiai aprólékos szövegelemző kutatás hozott újdonságokat, ezért mindenképpen kiegészítésre szorul. A későbbiekből kiderül, hogy magam részletesebb felosztásban, a történeti megközelítés helyett más szempontok alapján, hitvitabokorként tárgyalom Pázmány polemikus műveit.

Ez a monográfia az akadémiai irodalomtörténetben is meghatározó volt a Pázmány-fejezettel kapcsolatosan.<sup>11</sup> Sík Sándor felfogásától talán csak annyiban tér el, hogy a *Kalauz* vitairat voltát nem hangsúlyozza, sőt műfajilag teológiai szintézisként határozza meg. Ám a többi mű elemzése és bemutatása során általában Sík munkáját veszi alapul.

A huszadik század utolsó harmadában örvendetes módon megélné-  
kült a Pázmány-kutatás. Mindenekelőtt két teológust kell megemlíteni,  
Öry Miklós és Szabó Ferenc jezsuita atyákat, akik 1983-ban megjelentetett

<sup>11</sup> A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. II. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 126–136.

tanulmányukban<sup>12</sup> arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy Pázmányt csak halála akadályozta meg abban, hogy egy öt részből álló, korábbi műveiből összeszerkesztett kiadványsorozatot jelentessen meg, a tervezett második kötetnek a címe „Secundi Tomi titulus. POLEMICA. Hit dolgairól-VALÓ Harczolások: Mellyeket a "szükség: és alkalmatosság be-hozása-szerént, irt Cardinal Pazmán Péter Esztergomi Érsek. Nyomtatták Posonban.”<sup>13</sup>

Bitskey István számos tanulmánya mellett, talán a legfontosabb Pázmánnyal kapcsolatos könyve, a *Prédikációkról* írt monográfiája (*Humanista erudíció és barokk világkép*<sup>14</sup>). Emellett azonban számos tanulmányban foglalkozott elsősorban a *Kalauz* előtt készült vitairatokkal.<sup>15</sup> Öry Miklós észrevételei nyomán ő állította sorrendbe a grazi vitairatok keletkezését.<sup>16</sup> Ennek a korszaknak a vitairataihoz kapcsolódik Gábor Csilla és Tasi Réka tanulmánya.<sup>17</sup>

Szakmai szempontból áttörést jelentett a Rómában 1987-ben megjelent *Pázmány Péter emlékezete* című könyv. Ebben Gyurás István Pázmány *Kalauza* latin fordításának körülményeiről jelentetett meg tanulmányt,<sup>18</sup> ez ismételten ráirányította a figyelmet arra a vitairatra, amellyel Pázmány

<sup>12</sup> Öry Miklós – Szabó Ferenc: Pázmány Péter. 1570–1637. In: Pázmány Péter: Válogatás műveiből. bev. Öry Miklós – Szabó Ferenc. vál. Öry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter. Bp. 1983. I. 11–107.

<sup>13</sup> Hargittay E.: Pázmány Péter írói módszere i. m. 148.

<sup>14</sup> Bitskey István: Humanista erudíció és barokk világkép. *Pázmány Péter prédikációi*. (Humanizmus és Reformáció 8.) Bp. 1979.

<sup>15</sup> Bitskey István: Pázmány grazi vitairatai. In: Uő: Esmék, művek, hagyományok. Debrecen. 1996. 161–194.; *Bitskey István: Pázmány Péter Korán-cáfolata*. In: Uő: Esmék, művek, hagyományok i. m. 179–194.; *Bitskey István: Polémia és retorika egy Pázmány-vitairatban*. In: Uő: Virtus és religió. Miskolc 1999, 144–162.; *Bitskey István: Pázmány korai vitairatai a keresztény egységről és az iszlámról*. In: Uő: Virtus és religió i. m. 135–143.; *Bitskey István: Képtisztelet vagy bálványozás? Hitviták a szentek ábrázolásáról*. In: Uő: Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében. Bp. 2015, 25-37.; *Bitskey István: „Az igazság óltalmáért kiszállok”* (A Kalauz hasonmása 2000-ben). In: Uő: Hitvédelem, retorika, reprezentáció i. m. 85-96.

<sup>16</sup> Bitskey I.: Pázmány grazi vitairatai. i. m.

<sup>17</sup> Gábor Csilla: Hagiográfia és polémia. Monoszlói András és Gyarmathi Miklós vitája a szentek tiszteletéről. In: Szöveg-hagyomány és íráskultúra a korai újkorban. Szerk. Gábor Csilla. Kolozsvár. 2007. 115–132.; *Tasi Réka: „Ezekbe azért a bizonyosságokba ilyen vétek vagyok...”* (Hitvita és vitamódszer. Monoszló, Gyarmathi, Pázmány). In: Bibliotheca et Universitas. Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére. Szerk. Kecskeméti Gábor – Tasi Réka. Miskolc. 2011. 11–21.

<sup>18</sup> Gyurás István: Pázmány Kalauzának latin fordítása és a wittenbergi válasz. In: Pázmány Péter emlékezete. Szerk. Lukács László – Szabó Ferenc. Roma. 1987. 389–398.

a nemzetközi kontroverz irodalom színterére lépett. Később ugyanehhez a polémiához közölt újabb adatokat Barta László.<sup>19</sup>

Heltai János 1990 körül megjelent tanulmányaiban a Pázmány ellen fellépő református vitairók munkáit elemezve jutott fontos megállapításokra. Magyarázatot keresett a Pázmány-Alvinczi vita gyökerére a 17. századi kassai helyzet bemutatásával, meghatározta az *Itinerarium Catholicum* szerzőjét. Rekonstruálta Milotai Nyilas István elveszett Pázmány elleni vitairatát.<sup>20</sup>

Az álnéven megjelent vitairatok egyes kérdéseivel Thimár Attila<sup>21</sup> és Fukári Valéria<sup>22</sup> foglalkozott.

Pázmány *Kalauz* utáni vitairatai közül a *Szentírásról és anyaszentegyházról* (1626) című mű vitamódszerével foglalkozott Győri Levente.<sup>23</sup>

Néhány tanulmány Pázmány írói módszerét és a vitairatok stílusát elemezte. Balázs Mihály az *Öt szép levél* első és második kiadását, Lipa Tímea pedig mindhárom kiadást összevetette az írói fejlődés változása szempontjából.<sup>24</sup> Pázmány írói módszere szempontjából Hargittay Emil több írásában is részletesen foglalkozott a művek újrairási technikájával.<sup>25</sup>

---

<sup>19</sup> *Barta László*: Adatok a Kalauzra adott wittenbergi válasz készítéséhez. In: Pázmány Péter és kora. Szerk. Hargittay Emil. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2.) Piliscsaba. 2001. 268–273.

<sup>20</sup> *Heltai János*: Alvinczi Péter pályája. In: Alvinczi Péter. Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből. Bp. 1989. 229–257.; *Heltai János*: Ki az Itinerarium Catholicum szerzője?. *Studia Litteraria* 28. (1991) 1. 49–60.; *Heltai János*: Milotai Nyilas István elveszett, Pázmány elleni vitairatáról. In: *Gesta Typographorum* Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Bp. 1993, 62–70.; *Heltai János*: Rövid esettanulmány az irodalomtörténet-írás működési mechanizmusáról (Az Itinerarium Catholicum valódi szerzője). In: Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából. Szerk. Bessenyei József – Ferenczi László – Kovács Viktor – Pálfi Ágnes. Miskolc. 2001. 236–241.

<sup>21</sup> *Thimár Attila*: Pázmány Péter a vitapartner?. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103. (1999) 1–2. 114–127.

<sup>22</sup> *Fukári Valéria*: A Pázmány-Sallai kérdés nyomában. kritikai megjegyzések a mai Sallai-képhez és egy régi-új adat. In: Pázmány Péter és kora i. m. 274–284.

<sup>23</sup> *Győri Levente*: Pázmány Péter vitamódszere a *Két rövid könyvecskék*ben. In: Pázmány Péter és kora i. m. 261–267.

<sup>24</sup> *Balázs Mihály*: Az *Öt szép levél* 1609-ben. In: *Uő*: Felekezetiesség és fikció. Bp. 2006. 193–216.; *Lipa Tímea*: Pázmány Péter belső írói fejlődése az *Öt szép levél* három kiadásának tükrében. *Irodalomtudomány* 2002./1–2. Miskolc. 8–33.

<sup>25</sup> *Hargittay Emil*: Pázmány és a kompiláció. In: Pázmány Péter és kora i. m. 251–260.; *Hargittay E.*: Pázmány Péter írói módszere i. m.

## II. A kritikai kiadás utáni időszak

Az ezredfordulón megindult kritikai kiadássorozat<sup>26</sup> azért különösen fontos a tárgyalat műfaj szempontjából, mivel Pázmány működésének terjedelmileg is legfontosabb területe a hitvita. Életében mintegy negyven alkalommal adta ki valamely vitairatát, egyeseket többszörösen átdolgozva. A kritikai kiadás azt a feladatot vállalta magára, hogy ezeket a műveket megjelenésük időrendjében jegyzetelve közli. A szövegek kiadása betűhív, a jegyzetek pedig minden további információt megadnak az egyes művek feldolgozásához. Továbbá tartalmazza mindazokat az autográf kéziratok kiegészítéseket, amelyeket a fennmaradt munkapéldányok tartalmaznak. A kritikai kiadás sorozata jelenleg tizenöt kötetet számlál.

A vitairatok egyes filológiai kérdéseit dolgozta fel egy 2006-ban Piliscsabán tartott műhelykonferencia tanulmánykötete,<sup>27</sup> melynek eredményei bekerültek a kritikai kiadás megfelelő jegyzetköteteibe. Például Hargittay Emil *Pázmány Feleletének fennmaradt példányai* című tanulmánya a *Felelet*; a saját *Pázmány forráshasználata a Tíz bizonyság című vitairatban* tanulmányom, valamint Báthory Orsolya *Reynolds és Schliesselburg művei – Pázmány forráshasználata a Tíz bizonyságban* és Varsányi Orsolya *Pázmány Péter: A Mahomet vallása hamisságáruul című művének forrásai és citátumhasználata* című tanulmánya a *Tíz bizonyság* jegyzetkötetében került feldolgozásra. Továbbá Bajáki Rita *Pázmány Imádságos könyvének szövegkritikájához* és Bogár Judit *Pázmány Péter Imádságos könyvének forrásai* című tanulmányok az *Imádságos könyv* jegyzetkötetébe, Takács Tamás *A Calvinus Hiszekegye és egy kiadatlan Kálvin-ellenes pasquillus* című tanulmánya a *Calvinus hiszekegy Istene* című kötetbe, ezen kívül pedig M. Horváth Mária *Pázmány Péter Posonban lött praedicatiója és Torday János című tanulmánya a Posonban lött prédikáció* kritikai kiadásának kötetébe.

Egerer Lilla két tanulmánya az Alvinczi Péter ellen írott vitairatok stílusos jellemzőivel foglalkozik.<sup>28</sup> Hasonló stílusos megfigyeléseket tesz Thimár Attila is már említett tanulmányában.

2015 decemberében az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport műhelykonferenciát rendezett Pázmány életművének centrális művéről, a *Kalauzról*. Az előadások filológiai, esztétörténeti és recepciótörténeti szempontból közelítették meg Pázmány munkáját.

<sup>26</sup> Pázmány Péter Kutatócsoport - BTK.PPKE.HU

<sup>27</sup> Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban. Szerk. Hargittay Emil. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 6.) Piliscsaba. 2006.

<sup>28</sup> *Egerer Lilla: A mocskolódás alakzatai Pázmány Péter Alvinczi Péterhez szóló vitairataiban.* In: Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2012. november 8. Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa. Szerk. Nagy Ágoston. Miskolc. 2013. 20–26.; *Egerer Lilla: Tettetés és leplezés az Öt szép levél két változatában.* In: Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2013. november 7. Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa. Szerk. Barna László – Huszti Tímea. Miskolc. 2014. 12–17.

Förköli Gábor a kortárs Lépes Bálint és Margitai Láni Péter munkáiban vizsgálta Pázmány főművének hatását *A Kalauz helye a magyar vallásos antropológia történetében – Pázmány Péter érvei a katolikus Lépes Bálint és a református Margitai Láni Péter műveiben* című tanulmányában. Szabó Ferenc jezsuita atya a pázmányi teológia egyik legfontosabb kérdésével foglalkozott *A megigazulás a Kalauz XII. könyve szerint* című írásában. Hargittay Emil a *Kalauzra* íródott Balduinus-válasz körülményeit elemezte *A Kalauz védelmében – A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője (1629)* című dolgozatában. Garadnai Erika a Pázmány halála után három évtizeddel zajló felső-magyarországi hitvitával foglalkozott *A Pázmány-recepció hitvita állomása – Pázmány „szerepe a felső-magyarországi polémia szövegeiben* címmel. Csorba Dávid egy debreceni *Kalauz*-példány margiális bejegyzésein keresztül mutatta be a kései olvasók habitusát, tanulmányának címe: *Egy Pázmány-Kalauz dühödt olvasóinak teológiai, trológiai és stílusparódiái*. Tusor Péter Pázmány 1616-os kivizsgálását elemezte *Az 1616. évi Pázmány-processus tanúvallomásainak irodalomtörténeti vonatkozásai* címmel. Maczák Ibolya a pázmányi főmű kompilációs megjelenését mutatta ki két, néhány évtizeddel későbbi prédikációban: *Kalauzból kompilált szövegrészek két 17. századi szentbeszédben*. Varsányi Orsolya megvizsgálta, hogyan dolgozta be Pázmány a *Kalauz*ba az eredetileg a *Tíz bizonyosság* függelékeként megjelent muszlim vallásról szóló iratát *Pázmány Péter és a Mahomet vallása – a Kalauz tükrében* címmel. Bajáki Rita Pázmány főművének 18. századi kiadásáról értekezett, tanulmányának címe: *Kalauz, Liber Petri Pazmani Cardinalis – az 1760-ban megjelent egri kiadás sajátosságai*. Báthory Orsolya egy 17. századi egri latin nyelvű kéziratban vizsgálta a *Kalauz*ból való fegyvertár kivonatolását: *Armamentarium parochorum – Egy 17. századi Kalauz-kivonat*. Bitskey István azt vizsgálta, miként lehetett a 18. században Pázmány műve akár alkalmi kiadvány is *A Kalauz mint liber gradualis* című tanulmányában. Käfer István a *Kalauz* szlovák fordításairól írt: *A keresztény Magyarország szlovák építőkövei – Pázmány Kalauzának szlovák fordításai* címmel. Én magam a 19. századi jezsuitákkal és különösen Pázmánnyal szembeni és Pázmány melletti iratokat vizsgáltam: *Ki a jezsuitákkal! – háromszáz éves hazugságok* című tanulmányomban. Végezetül Császtvay Tünde írása zárja a kötetet, aki az előbb említett 19. század végi vallási villongásnak a szélesebb történeti, művelődéstörténeti kontextusát mutatta be: *Aki nem dobott cukkedlit a katolikus papoknak – Toldy István vallásháborúja a 19. század utolsó harmadában*.<sup>29</sup>

A kritikai kiadással párhuzamosan megjelenő szakirodalom számos esetben támaszkodik az eredményeire. Például az egyik fontos felismerés volt a Pázmány vitairataiban megfigyelhető újríró tendencia, valamint annak hangsúlyozása, hogy a *Kalauz* elsősorban vitairatként olvasható. Polémia jellegét nagymértékben meghatározza az a tény, hogy az 1605-ben

<sup>29</sup> *Útmutató*. Tanulmányok Pázmány Péter *Kalauzáról*. Szerk. Maczák Ibolya. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti Tanulmányok 14.) Bp. 2016.

megjelent *Tíz bizonyosság*ot számos kiegészítéssel teljes egészében beleépítette a *Kalauz* harmadik könyvébe, ami terjedelmileg azt eredményezte, hogy a teljes mű mintegy negyven százaléka (a harmadik könyv) egyértelműen polemikus fejezet, és ez meghatározó a műfajiság szempontjából. Különös tekintettel arra, hogy korábbi vitairatai további könyveket és fejezeteket foglalnak el a *Kalauz*ban (Például a *Calvinus hiszekegy Istene, az Őt levél*, a *Keresztyéni felelet*). Mindez egyértelművé teszi, hogy apologetikus jellegét felülmúlóan a polémia az elsőrendű célja Pázmánynak. A mű terjedelméből és részletező voltából adódóan érthetővé válik, hogy teljes egészére Magyarországon nem született válasz, csak egyes részeire. Mindezt a kritikai kiadás életre hívója, legfőbb segítője, felügyelője, az egész vállalkozás összefogója, Hargittay Emil részletesen bemutatta akadémiai doktori értekezésének monográfiává formált kiadásában.<sup>30</sup>

A vitairatok recepciótörténetének is jelentős állomása volt a Pázmány születésének 450. évfordulója alkalmából rendezett konferencia (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2020. október 7.), valamint az ebből létrejövő kötet,<sup>31</sup> amely a konferenciához képest kibővült, ez is pontosan jelzi a Pázmány életműve iránti fokozott szakmai érdeklődést. A kötet tanulmányai szinte teljes áttekintést nyújtanak a pázmányi életmű tartalmi és műfaji sokszínűségéről, a teológus, a politikus, a hitvitázó és a nyelvművész tevékenységéről. Polemikus szempontból a legrészletesebb a saját átfogó tanulmányom,<sup>32</sup> de szintén érinti a témát fontos egyéb szempontból Bitskey István,<sup>33</sup> Báthory Orsolya<sup>34</sup> és Dobos András<sup>35</sup> tanulmánya is.

Pázmány munkássága iránti szakmai érdeklődést mutatja a protestáns felekezetek szempontjaiból történő vizsgálódás. Református nézőpontból is születtek tanulmányok az életművel kapcsolatosan, például Oláh

<sup>30</sup> Hargittay E.: Pázmány Péter írói módszere i. m.

<sup>31</sup> Pázmány Péter 450. Szerk. Ajkay Alinka – Hargittay Emil. Bp. 2022.

<sup>32</sup> Ajkay Alinka: A hitvitázó Pázmány Péter. In: Pázmány Péter 450. i. m. 25–54. Továbbá: Ajkay Alinka: Pázmány Péter vitairatai. Irodalomtörténeti Közlemények 126. (2022) 1. 3–30.

<sup>33</sup> Bitskey István: A hitvitáktól a prédikációkig – A Pázmány-életmű periodizációs kérdései. In: Pázmány Péter 450. i. m. 17–24.

<sup>34</sup> Báthory Orsolya: „Deakúl írtam” – Pázmány Péter latinsága. In: Pázmány Péter 450. i. m. 65–94.

<sup>35</sup> Dobos András: Pázmány Péter *A görögök szakadásáról* című művének egyháztörténeti és teológiai vonatkozásai. In: Pázmány Péter 450. i. m. 95–118.

Róbert<sup>36</sup> és Szabó Előd<sup>37</sup> vagy Heltai János<sup>38</sup> munkái, unitárius szempontból pedig Lovas Borbála<sup>39</sup> írása.

A pázmányi polemikus művek egy viszonylag kevésbé ismert része a latin nyelvű vitairatok. Ezekkel (is) foglalkozik Báthory Orsolya, akinek az elmúlt években publikált tanulmányai feltárták ezeknek a műveknek az életmű egészéhez való viszonyát, a magyar nyelvű iratokat kiegészítve Pázmány kortárs politikai ügyekben való részvételét, valamint az idegen nyelvűség sajátosságait, stiláris rétegeit.<sup>40</sup>

Időközben a kritikai kiadássorozat elérkezett a *Kalauz* szövegkiadásához,<sup>41</sup> amellyel együtt párhuzamosan készül a jegyzetkötet is. Valamint megjelent négy további vitairat<sup>42</sup> már a *Kalauz* megjelenése utáni időszakból, ezek azért is érdekesek, mivel bennük Pázmány már a *Kalauz*t megtámadó iratokra válaszol. A közelmúltban szintén napvilágot látott egy angol nyelvű tanulmánygyűjtemény is a pázmányi életműről – amelyben

---

<sup>36</sup> *Oláh Róbert*: Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon. (Református Művelődéstörténeti Füzetek 9.) Debrecen. 2020. 46–57.

<sup>37</sup> *Szabó Előd*: Kálvin teológiája Pázmány Péter szemével. In: Kálvinnal előre. A Pápai Református Teológiai Akadémia Kálvin Kutatóintézetének jubileumi évkönyve. 2009–2019. Szerk. Szabó Előd. Pápa. 2022. 14–21.

<sup>38</sup> *Heltai János*: Pázmány Péter: Bizonyos okok (1631) és 17. századi értelmezései. Irodalomtörténeti Közlemények 127. (2023) 6. 697–710.

<sup>39</sup> *Lovas Borbála*: Pázmány Péter és az unitáriusok. Irodalmi Magazin 12. (2024) 2. 76–81.

<sup>40</sup> *Báthory Orsolya*: „Deák légyen ám!...”. Pázmány Péter *Peniculus papporum* című vitairatának latinsága In: A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Lázár István – Molnár Dávid. Bp. 2019. 229–244.; *Báthory Orsolya*: Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatio*ja. Két röpirat a besztercebányai országgyűlés végzései ellen In: Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon. Szerk. Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton. Bp. 2019. 197–222.; *Báthory Orsolya*: Egy széljegyzet margójára. Pázmány javítása és annak utóélete a *Peniculus papporum*-ban, avagy a szerző dialógusa önmagával In: A dialógus formái a magyar régiségben. i. m. 83–100.; *Báthory Orsolya*: *Edictalis cassatio*. Nyomokban Pázmányt tartalmazhat In: A latin nyelv a kora újkori Magyarország és Erdély kultúrájában és művelődésében. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Molnár Dávid. Szeged. 2023. 343–360.; *Báthory Orsolya*: A kálvinisták ördöge: Pázmány Péter eddig ismeretlen latin nyelvű röpirata. Magyar Könyvszemle 140. (2024) 1. 28–44.

<sup>41</sup> *Pázmány Péter*: *Hodoeagus*: Igazságra vezető kalauz. Kiad. Hargittay Emil. (Pázmány Péter Művei 14.) Bp. 2025.

<sup>42</sup> *Pázmány Péter*: Az calvinista predikátorok igyenes erkölcsü tekkellteességének tüköre (1614); Az igazságnak gyözedelme (1614). Kiad. Báthory Orsolya. (Pázmány Péter Művei 13.) Bp. 2025.; *Pázmány Péter*: Csepregi mesterség (1614); Csepregi szégyenvallás (1616). Kiad. Ajkay Alinka. (Pázmány Péter Művei 15.) Bp. 2025.

szintén van a vitairatokkal kapcsolatos tanulmány<sup>43</sup> –, ezáltal a nemzetközi szinten egy jelentős, a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazó kötettel gazdagíthatjuk a magyar barokk legnagyobb hatású alkotójának reputációját.

---

<sup>43</sup> *Alinka Ajkay*: Pázmány, the Debater; *Alinka Ajkay – Emil Hargittay*: The Hungarian Cardinal Cicero. In: Péter Pázmány (1570–1637). Ed. Alinka Ajkay and Emil Hargittay. Bp. 2024. 89–102; 137–146. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem született korábban – és azóta is – Pázmányról idegen nyelvű tanulmány (például lásd *Paul Shore and Péter Tusor*: Péter Pázmány, Cardinal, Archbishop of Esztergom, Primate of Hungary. *Journal of Jesuits Studies* 7. (2020) 4. 526–544.; *Gábor Tüskés*: Formen gelebter Toleranz in Ungarn. Péter Perényi, Péter Pázmány, Ferenc Rákóczi II. In: *Visionen und Praktiken religiöser Toleranz*. Göttingen. 2023. 317–339.), ám egy kötetben mintegy monográfiaként olvasható munka angol nyelven ez az első.